

مدیریت زمان و نقش آن در سبک زندگی خانواده بانگاهی به آیات و روایات

دکتر محمد احسانی^۱

۱. دکتری رشته قرآن و علوم تربیتی، استادیار پژوهشگاه بین المللی المصطفی ص،
ایمیل: mohammadehsani@gmail.com ، تلفن: ۰۹۱۹۸۵۰۹۸۲۹

چکیده

این مقاله در موضوع مدیریت زمان، با روش توصیفی و تحلیلی در فضای کتابخانه از منابع مربوط به مدیریت، تربیت و متون دینی به رشته تحریر درآمده است. هدف مقاله تبیین اثرگذاری برنامه‌ریزی مدیریت زمان و نظارت و کنترل آن در محیط خانواده بر شکل‌گیری سبک زندگی میان اعضای خانواده است. این موضوع با استفاده از نظریه سیستمی بر محور سازمانی به نام خانواده به انجام رسیده است. از اعضای خانواده، پدر به‌عنوان سرپرست این سازمان مسئول تنظیم و برنامه‌ریزی و همچنین مدیریت زمان در محیط خانواده و مادر به‌منزله معاون مدیر در فضای خانواده ایفای نقش می‌کنند. فرزندان افراد تحت کنترل و نظارت والدین در سازمان دستورالعمل‌های داده شده را انجام می‌دهند. فرایند مدیریت شامل اصول مهمی در اجرای تنظیم زمان در خانواده است که از آیات و روایات استفاده می‌شود و به‌وسیله مدیر و اعضای سازمان کوچک خانواده مورد اجرا قرار می‌گیرد. آثار این چرخه مدیریتی در دو حوزه مادی و معنوی عبارتند از تعیین سبک زندگی، نظم و انضباط، انجام به‌موقع فعالیت‌ها، روابط سالم خانوادگی و آرامش روحی و معنوی و همچنین در حوزه معنوی با عنوان‌های تقویت ایمان دینی، انجام به‌موقع عبادات، تعهد عملی به ارزش‌های اخلاقی، دریافت اجر و ثواب اخروی و تکامل روحی و معنوی، ارائه شده‌اند. این موارد یافته‌های تحقیق حاضر هستند که با استفاده از آیات و روایات و اجرای مدیریت زمان در خانواده به‌دست آمده‌اند.

کلید واژگان: فرایند مدیریت، مدیریت زمان، خانواده، سبک زندگی، آثار.

مقدمه

مدیریت زمان به معنای استفاده بهینه از وقت و انجام به موقع فعالیت‌ها و کارهای زندگی به صورت منظم و برنامه‌ریزی شده در رشد مادی و معنوی انسان نقش بسزا دارد. چه اینکه تنظیم فعالیت‌های شبانه‌روز در بازه‌های زمانی معین و تعهد عملی به آن، هم رفتار فردی را در حوزه‌های عبادی معنوی، مادی و خانوادگی اثربخش می‌کند و هم رضایت‌مندی از زندگی را بیشتر می‌سازد. زمان‌بندی در سه یا چهار بازه زمانی براساس دستورات معصومین (ع) اولویت دادن به عبادات و معنویات عامل رشد روحی و معنوی اعضای خانواده است. پدر به عنوان مدیر خانه می‌بایست مدیریت زمان را در میان اعضای خانواده برنامه‌ریزی نموده با کنترل و نظارت صحیح آن را در دو حوزه مادی و معنوی به آثار مفیدی تبدیل سازد. چنین کاری در نهاد خانواده در شرایط امروزی هرچند مشکل است، ولی امکان‌پذیر است و با همکاری دیگر اعضا و به خصوص مادر فرزندان قابل اجرا می‌باشد.

مسئله‌ای که وجود دارد این است که امروزه زندگی خانواده‌ها اغلب به گونه‌ای است که برنامه‌ریزی درست و تقسیم کار صحیح در آن‌ها وجود ندارد. ارتباط اعضای خانواده با یکدیگر ضعیف است و سرپرست به عنوان مدیر خانواده در تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها چندان توفیقی به همراه ندارد. اثرگذاری همسران بر یکدیگر اندک و نقش پدر در هدایت و کنترل رفتار فرزندان تقریباً بی‌نتیجه است. یک نوع بی‌نظمی و هرج و مرج در محیط برخی خانواده‌ها حاکم است. بعضی خانواده‌ها نسبت به عبادات و معنویات بی‌تفاوتند و احساسات دینی و مذهبی آن‌ها در مرتبه خیلی ضعیفی قرار دارند. اختلاف و نزاع در تعدادی از خانواده‌ها وجود دارد، به نحوی که زندگی برای اعضای آن تلخ و رنج‌آور شده است.

بسیاری از خانواده‌ها درگیر دعوا و مراغه در دادگاه‌ها و دادرهای خانوادگی هستند و تمام وقت‌شان را برای غلبه بر طرف مقابل صرف می‌کنند. طرفین دعوا در این مراعات از هیچ گونه دروغ و تهمت به طرف مقابل ایبایی ندارند.

(پروند: ۱۳۷۱، ص ۶۹) چنانکه مطالعات و مشاهدات عینی از اوضاع خانواده‌ها در شهر، روستا، آشنایان، اقوام و همسایگان موارد پیش گفته را تأیید می‌کند؛ بنابراین، مسئله اصلی تحقیق وجود نارسائی‌های زیاد در زمینه کار، فعالیت، عبادت و معنویت در خانواده‌هاست که به نظر می‌رسد با مدیریت درست و زمان‌بندی مناسب شبانه‌روزی امور مادی و معنوی خانواده، راه حل خروج از مشکلات موجود در محیط خانوادگی به دست‌آید. این تحقیق در تلاش است با بررسی مدیریت زمان، اصول و آثار آن از نگاه آیات و روایات راهی برای تنظیم سبک زندگی خانواده در اختیار علاقه‌مندان قرار دهد.

با نظر به بیان مسئله، لزوم تبیین و اجرای مدیریت زمان و در نتیجه تثبیت سبک زندگی خانوادگی، روشن است. چراکه از طرفی مدیریت زمان در محیط خانواده‌ها کمتر مورد توجه است؛ اعضا و به‌خصوص پدر خانواده به‌عنوان مدیر این سازمان کوچک مدیریتی چندان اهمیتی برای زمان‌بندی فعالیت‌های شبانه‌روزی خانواده قائل نیست. از طرف دیگر دانش مدیریت و همچنین متون دینی و اسلامی بر اهمیت و اثرگذاری تقسیم کار و واگذاری امور به اعضای خانواده در بازه‌های معین زمانی و هدایت و کنترل رفتار آن‌ها فراوان تأکید کرده و نقش این کار را در پیشرفت مادی و معنوی خانواده و جامعه بسیار برجسته شمرده است. براین اساس، ضرورت تحقیق در این موضوع در قالب مقاله و ارائه آن به خانواده‌ها بر کسی پوشیده نیست.

سؤال اصلی تحقیق این است که: مدیریت زمان و نقش آن در سبک زندگی خانواده از نگاه آیات و روایات چیست؟ سوال‌های فرعی: (۱) درون‌دادهای مدیریت زمان در خانواده کدامند؟ (۲) فرایند مدیریت زمان در خانواده چه مؤلفه‌هایی دارد؟ (۳) آثار مدیریت زمان در خانواده کدامند؟

هدف از تدوین مقاله در موضوع مدیریت زمان اولاً انجام یک کار علمی و پژوهشی در دانش مدیریت و عرضه آن بر متون اسلامی و همچنین استفاده از آیات و روایات در موضوع حاضر است. ثانیاً تبیین این دیدگاه که قرآن و حدیث در زمینه مدیریت و رفتار سازمانی قبل از دانش‌های جدید، بیش از هر علمی

به مدیریت و تقسیم وظایف سازمانی براساس زمان توجه نموده و آدمی را به استفاده هرچه بهتر از فرصت‌های زمانی ترغیب کرده‌اند. ثالثاً ارائه عوامل مفید در حوزه مادی و معنوی برای خانواده‌ها مدنظر است که این کار، در انتخاب سبک زندگی مفید و آسان از طریق مدیریت زمان شبانه‌روز و اختصاص بخشی از وقت به عبادت و معنویت با استفاده از آیات و روایات و دانش جدید مدیریت، مؤثر است.

روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی-تحلیلی است و با استفاده از منابع موجود در کتابخانه‌ها و بهره‌مندی از فضای مجازی و سایت‌های اینترنتی در محیط پژوهشی انجام می‌گیرد. همچنین از نرم افزارها، مجلات، مطبوعات و دیگر منابع مربوط به مدیریت خانواده در تکمیل پژوهش استفاده شد. بدین طریق که ابتدا مطالعات متون دینی و مخصوصاً آیات و روایات و آثار مکتوب در زمینه مدیریت و مدیریت زمان و یادداشت‌های مورد نیاز انجام می‌گیرد و سپس با تجزیه و تحلیل داده‌ها به تحریر و تدوین مقاله اقدام می‌شود.

پیشینه تحقیق

هرچند در موضوع مدیریت به‌نحو عام آثار مکتوب زیادی اعم از کتاب و مقاله وجود دارند، ولی با بررسی که به‌عمل آمد در خصوص مدیریت زمان بجز چند کتاب و مقاله ترجمه شده از نویسندگان غربی اثری بانگاه به منابع اسلامی یافت نشد. آثاری که در موضوع مدیریت زمان به‌عنوان پیشینه به آن‌ها اشاره می‌شود عبارتند از: (۱) مدیریت جامع زمان، تألیف جولی مورگن استرن، ترجمه مهدی قراقچه داغی. (۲) مدیریت زمان، اثر رُس جی، ترجمه مسعود احمدی. (۳) مدیریت زمان، نوشته دیوید لوئیس، ترجمه کامران روح شهباز. این سه کتاب ترجمه شده از انگلیسی به فارسی هستند که اغلب بیان تجربیات کاری مؤلفان در قالب گزارش ارائه شده و هیچ استنادی به متون دینی نشده است. در فضای مجازی مقالاتی با سرچ ذیل عنوان مدیریت زمان با همین عنوان مشاهده می‌شود که اغلب رنگ و بوی پژوهشی کمتری دارند و بیشتر به بیان شفاهی تکنیک‌ها و توصیه‌های بهره‌گیری از زمان پرداخته‌اند.

کتاب مدیریت زمان در اسلام با آدرس «میم اسکیلز دات آی آر» و برخی نوشته‌هایی از این قبیل در مورد استفاده از وقت در فضای مجازی مشاهده می‌شود که بعضی کاربران در این فضا نوشته‌اند، ولی در میان آن‌ها مقاله علمی با عنوان «مدیریت زمان و نقش آن در سبک زندگی خانواده با نگاهی به آیات و روایات» که موضوع مقاله حاضر است به دست نیامد. چه‌اینکه موضوع مقاله چند رکن اصلی دارد: (۱) مدیریت زمان، (۲) سبک زندگی، (۳) تطبیق این دو در خانواده در قالب نظریه سیستمی و (۴) استناد به آیات و روایات. این ارکان در هیچ نوشته یا مقاله‌ای به صورت پژوهشی و جمعی وجود ندارند. به‌علاوه، تجزیه و تحلیل و تبیین روابط این ارکان در خانواده به‌عنوان یک سازمان کوچک مدیریتی و نقش آن در تنظیم سبک زندگی اعضای خانواده کار نوی است که در این مقاله بررسی می‌شود.

مفهوم‌شناسی

۱. مدیریت (Management)

واژه «مدیریت» به مفهوم عام در زبان دانشمندان این رشته کاربردهای متعدد دارد و معانی مختلفی برای آن ذکر شده است. هنر انجام وظایف به‌وسیله دیگران، علم و هنر هماهنگ‌سازی فعالیت‌های اعضای یک سازمان یا نهاد اجتماعی با استفاده از منابع جهت نیل به اهداف معین (الوانی: ۱۳۸۹، ص ۱۲) و نیز به فراگرد برنامه‌ریزی، سازماندهی، رهبری و نظارت کار اعضای سازمان، از جمله تعاریفی هستند که برای مدیریت ذکر شده است. (علاقه‌بند: ۱۳۸۵، ص ۱۰) منظور از مدیریت در این نوشتار شیوه به‌کارگیری منابع انسانی و امکانات مادی، برگرفته از آموزه‌های اسلامی برای نیل به اهدافی است که از نظام ارزشی اسلام تأثیر می‌پذیرد. (جمعی از مؤلفان: ۱۳۸۸، ص ۱۱)

۲. زمان (Time)

در صدد تبیین ماهیت زمان از نظر فلسفه و فیزیک نبوده و نیستیم که این موضوع خود بحث دامنه‌داری در منابع فلسفی و فیزیکی دارد و دانشمندان این دو

رشته براساس نیاز خود درباره آن فراوان سخن گفته‌اند. (ر.ک: فردریک: ۱۳۶۸، ص ۶۱-۶۵) آنچه در این تحقیق مدنظر است معنای روشن و بدیهی «زمان» است که همه افراد بشرا دراک و فهمی نسبت به آن دارند و عنصر زمان را در تمام عرصه‌های زندگی خود به کار می‌برند. به قول استاد مطهری: زمان به قدری وجودش بدیهی است که هیچ کس در وجود آن تردید ندارد. از بدهاقت زمان همین بس که ما هیچ چیز را نمی‌توانیم بیان کنیم، مگر اینکه وجود زمان را به نحوی فرض کنیم. (مطهری: ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۲۰۱)

چنینکه انسان خود موجود زمینی و زمانی است و همه فعالیت‌های فردی و اجتماعی خود را براساس زمان در قالب ساعت، روز، هفته، ماه، سال و چندسال تنظیم می‌کند. معنای روشن زمان با عناوین مختلف در آیات و روایات مورد اشاره قرار گرفته و همواره آدمی را به بهره‌برداری صحیح از آن تشویق نموده‌اند. امام علی (ع) در جمله کوتاه از زمان به عنوان «فرصت» یاد نموده و بهره‌گیری درست از آن را لازم شمرده می‌فرماید: «بَادِرِ الْفُرْصَةَ قَبْلَ أَنْ تَكُونَ غُصَّةً» (نهج: نامه ۳۱)، فرصت (زمان) را دریاب، پیش از آنکه از دست دادنش موجب اندوه گردد. در صورت از دست رفتن وقت و رسیدن به منزل آخر و نبود اعمال شایسته، هرکس دچار ندامت و اندوه می‌شود که بسیار دیر و غیر قابل جبران است.

۳. مدیریت زمان (Time Management)

مدیریت زمان بخشی از مدیریت به مفهوم عام است که در ارتباط با بهره‌وری از زمان و استفاده بهینه از وقت و فرصت به کار می‌رود. مدیریت زمان به معنای تنظیم برنامه‌های کاری متناسب با مقدار وقتی که در اختیار فرد است، کاربرد بسیار در حیات آدمی دارد. این کار، به منظور استفاده بهینه از امکانات و منابع موجود برای دستیابی به هدفی از پیش تعیین شده صورت می‌گیرد و در زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی تأثیرگذار است. (رُس جی: ۱۳۸۶، ص ۱۳) از این رو، مدیریت زمان ارتباط نزدیک با مدیریت فردی دارد. فردی می‌تواند در تنظیم زمان زندگی و امور خانوادگی موفق باشد که بتواند در زمان مناسب کار

اثربخشی انجام دهد. (همان، ص ۱۶) اگر انسان در اداره زندگی برنامه‌ریزی دقیق و زمان‌بندی مناسب داشته باشد و بتواند تمام فعالیت‌های فردی، خانوادگی و اجتماعی خود را طبق جدول زمانی از پیش تعیین‌شده انجام دهد، مدیریت زمان را در عمل نشان داده است.

مدیریت زمان در واقع، کنترل آگاهانه فعالیت‌های زندگی به‌منظور افزایش کارایی و اثربخشی بیشتر است که به‌سبب اهمیت زیاد زمان، این موضوع مورد توجه بسیاری از صاحب‌نظران مدیریت قرار گرفته است. چه اینکه زمان، ارزشمندترین سرمایه هر فرد است که برگشت‌ناپذیر، غیرقابل خریداری و غیرقابل تولید و بدون بازیافت می‌باشد. همه می‌دانند که زمان، بسیار گذرا و فرصت از دست‌رفته جبران‌ناپذیر است. دانشمندان علم مدیریت برای باورند که مدیریت زمان، همان مدیریت برخوردن است و تنها با تنظیم برنامه‌ها و طرح‌هایی جهت جلوگیری از اتلاف وقت، می‌توان از زمان موجود حداکثر استفاده را برد. (استرن: ۱۳۸۳، ص ۱۳)

امام علی (ع) در مورد استفاده از زمان و مدیریت درست آن در زندگی می‌فرماید: «كُنْ عَلَى عُمْرِكَ أَشَحَّ مِنْكَ عَلَى دِرْهِمِكَ وَ دِينَارِكَ» (قمی: ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۲۵۸) بر عمر خودت بیش از پول و نقدینه‌ات بخیل و تنگ‌نظر باش و آن را بیهوده از دست نده. زیرا عمر قابل بازیافت نیست و درهم و دینار دوباره قابل دست‌یابی است. این روایت بر دقت در صرف درست سرمایه عمر تأکید دارد و روایت دیگر این‌گونه به اهمیت مدیریت زمان اشاره می‌کند: «إِحْذَرُوا ضِيَاعَ الْأَعْمَارِ فِيمَا لَا يَبْقَى لَكُمْ فَفَاتَتْهَا لَا يَعُودُ» (غرر الحکم: ح ۲۶۱۸) از تباه شدن عمرها در چیزی که برای تان باقی نمی‌ماند دوری کنید، چراکه عمر رفته باز نمی‌گردد.

همچنین آن بزرگوار ضرورت مدیریت زمان را مورد توجه قرار داده در کلام دیگری می‌فرماید: «الْأُمُورُ مَرْهُونَةٌ بِأَوْقَاتِهَا» (بحار: ج ۷۷، ص ۱۶۵) کارها، گروگان زمان‌های خود هستند. کلمه «الامور» شامل همه فعالیت‌های روزمره اعم از عبادی و غیر عبادی می‌شود که همه آن‌ها در گرو زمان خاص خود هستند و نباید مورد غفلت و بی‌تفاوتی قرار گیرد. بدین معنا که هر کاری از کارهای

شبهانه‌روز حتی کارهای روزانه را باید به موقع انجام دهد و تغافل از آن به هیچ وجه روا نیست. چون از دست دادن فرصت و هدر دادن زمان به نظر علی (ع) یک نوع حماقت و بی‌خردی است که نباید دامن‌گیر انسان شود. به فرموده آن حضرت: «مَنْ الْخُرْقِ تَرَكَ الْفُرْصَةَ عِنْدَ الْإِمْكَانِ» (آمدی: ج ۶، ص ۴۵) فرصت که به دست آمد، از دست دادن آن نشانه حماقت و ابله‌ی است. این امر، یعنی مدیریت زمان در فعالیت‌های شبهانه‌روز، کوتاه‌مدت و بلندمدت که با برنامه‌ریزی دقیق بایستی انجام گیرد. و گر نه بدون مدیریت اوقات کاری و عبادی، فرد دچار سفاهت و بی‌خردی شده ندامت غیر قابل جبران دامن‌گیر اوست.

۴. خانواده (Family)

کلمه «خانواده» از یک سو، برگردان واژه لاتین (Family) در اصل از ریشه (Familia) به معنای برده و خدمت‌کار گرفته شده است. (اعزازی: ۱۳۷۶/۱۰) از سوی دیگر، معادل کلمه «أسره» است که به معنای دژ نفوذناپذیر و زره محکم می‌باشد. (الزحیلی: ۱۴۲۰ ق، ص ۱۹) صاحب‌نظران هر کدام بر اساس تخصص و حوزه کاری خود تعریفی از «خانواده» ارائه داده‌اند. برخی، خانواده را یک سازمان اجتماعی دانسته، بعضی روابط خویشاوندی و هم‌خونی را اساس تشکیل خانواده تلقی کرده‌اند؛ عده‌ای دیگر عامل اقتصادی و گروهی عوامل روانی و جنسیتی را سبب پیدایش آن قلمداد کرده‌اند. (فرجاد: ۱۳۷۲، ص ۱۱) منظور از خانواده در این مقاله کوچک‌ترین شکل انسانی است که از اجتماع دست‌کم، یک مرد و زن پدید می‌آید و اساس همزیستی آن دو را پیوند زناشویی از طریق ازدواج شرعی و قانونی شکل می‌دهد. این شکل انسانی، ممکن است در اثر تولد فرزند به تدریج افزایش یابد و افراد بیشتری را شامل گردد.

نکته مهم در مورد خانواده استحکام و نفوذناپذیری آن در برابر عوامل منفی و موانع تحکیم این نهاد دینی و اجتماعی است. این ویژگی هم از معنای لغوی، یعنی أسره و دژ محکم و خلل‌ناپذیر به دست می‌آید و هم متخصصان مسائل خانواده بر آن توافق نظر دارند. فرهنگ حاکم بر جوامع بشری در چگونگی شکل‌گیری و نوع رفتار درون خانوادگی نقش اساسی دارد. (القصیر: ۱۹۹۹ م، ص ۳۳)

بر این اساس، بنیاد خانواده در فرهنگ اسلام ویژگی‌هایی دارد متفاوت از آنچه در دیگر فرهنگ‌ها و به خصوص فرهنگ غرب مشاهده می‌شود. چنانکه این استحکام خانواده از آیات قرآن به خوبی به دست می‌آید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا» (روم: ۲۱) «یکی از نشانه‌های قدرت خداوند این است که برای شما از جنس خودتان همسر آفریده تا وسیله سکون و آرامش شما باشد. از این آیه استحکام خانواده به خوبی قابل استفاده است. چرا که اولاً آفرینش همسری از جنس خود انسان دلیل بر سازگاری و زندگی پایدار خانوادگی است و هرگاه همسری از جنس غیر آدمی می‌بود، میزان سازگاری کاهش پیدا می‌کرد. ثانیاً بر قراری آرامش در محیط خانواده نشانه تحکیم پایه خانواده است و گرنه با اختلاف و تزلزل آرامش حاصل نمی‌شود. بر این اساس، خداوند در آیه دیگر زن و مرد را لباس همدیگر تعبیر کرده می‌فرماید: «هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ» (بقره: ۱۸۷) زوجین در حکم لباس برای یکدیگرند. این تشبیه دلیل بر تحکیم خانواده است که زن و شوهر مانند لباس و بدن به هم تنیده‌اند و به آسانی از یکدیگر جدا نمی‌شوند.

۵. سبک زندگی (Life style)

سبک، به شیوه‌ای نسبتاً ثابت اطلاق می‌شود که در عرصه‌های مختلف زندگی کاربرد دارد؛ فرد در امور شخصی، خانوادگی یا اجتماعی به آن عمل می‌کند و در رفتارشان منعکس می‌شود. (فقیهی: ۱۳۹۳، ص ۴۴) به عبارت دیگر سبک، شیوه‌ای نسبتاً ثابت است که فرد اهداف خود را از طریق آن دنبال می‌کند. (کاویانی: ۱۳۹۱، ص ۱۶)

سبک زندگی اسلامی، شیوه زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی است که همه یا بیشتر متدینان به اسلام یا گروه مؤثری از جامعه اسلامی به آن عمل می‌کند و در رفتارشان منعکس می‌شود. (نویسندگان: ۱۳۹۳، ج ۱، ص ۴۴) منظور از سبک زندگی در این مقاله شیوه زندگی خاص یک فرد، خانواده، گروه، یا جامعه است که در حیات خود انتخاب می‌کند. باورها، ارزش‌ها، حالت‌ها و سلیقه‌ها، سنت‌های حاکم بر خانواده‌ها و شیوه‌های رفتار، عناصر مهم تشکیل دهنده سبک

زندگی فرد و خانواده هستند. سبک زندگی افراد و راهی که برای خود انتخاب می‌کنند، ارتباط عمیقی با موفقیت آنان در زندگی دارد.

خداوند در قرآن کریم حیات رسول الله (ص) را در ابعاد مختلف آن الگوی مسلمانان معرفی کرده و همگان را به تأسی از ایشان دستور داده می‌فرماید: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (احزاب: ۲۱) مسلماً برای شما در زندگی رسول خدا سرمشق نیکویی است. معنای الگو بودن پیامبر اسلام (ص) این است که مسلمانان سبک زندگی آن حضرت را پیشه خود قرار داده رفتار فردی، خانوادگی و اجتماعی خویش را با رفتار ایشان منطبق سازند. مخصوصاً رفتار خانوادگی رسول خدا (ص) برای خانواده‌ها و برخورد ایشان با همسر و فرزندان و ایجاد نظم و انضباط و سلوک عبادی در میان اعضای خانواده، برای خانواده‌های مسلمان خیلی تأثیرگذار است. همان گونه که خود آن حضرت مردم را در تأسی از سیره عبادی خود دستور داده، می‌فرماید: «صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أَصِلِّي» (بحار: ج ۸۲، ص ۲۷۹) همان گونه که می‌بینید من نماز می‌خوانم، نماز بخوانید. پیامبر اسلام (ص) در این جمله کوتاه خطاب به مسلمانان نمازگزار می‌فرماید: سبک عبادی من را پیشه خود قرار دهید.

تأسی به سبک عبادی پیامبر شامل همه ابعاد عبادت مانند وقت‌شناسی و به عبارتی مدیریت زمان و انجام عبادات به‌خصوص نماز پنج‌گانه می‌شود؛ یعنی مسلمانان همانند رسول خدا (ص) باید زمان را تنظیم و به امتثال وظایف دینی پردازند. مدیریت زمان از عناصر مهم در سیره عبادی پیامبر اسلام (ص) بوده و همیشه به محض رسیدن وقت نماز به بلال می‌فرمود: «يَا بِلَالُ أَقِمِ الصَّلَاةَ، أَرِحْنَا بِهَا» (ابی‌داود: ۱۴۲۰، ج ۴، ص ۲۹۶، ح ۴۹۸۵) ای بلال! [با گفتن اذان] نماز را به پا دار و با آن، ما را آسودگی (شادمانی) ببخش. پیامبر با این گفتار و رفتار مسلمانان را وقت‌شناس بار آورد و مدیریت زمان را به آنان یاد داد.

اهمیت مدیریت زمان در متون اسلامی

مدیریت زمان، با عناوین مختلف مکرر در آیات و روایات مورد اشاره

قرار گرفته و در قرآن و حدیث بر استفاده بهینه از سرمایه عمر و اوقات گرانبهای آن فراوان تأکید شده است. در سوره «عصر» خداوند با سوگند به زمان «وَالْعَصْرِ» تنها مؤمنان و صالحان را از اسارت و هدر دادن سرمایه عمر خویش استثنا نموده، همه انسان‌های دیگر را در زمره زیان‌کاران معرفی کرده است. علت این است که اهل ایمان از سرمایه عمرشان برترین بهره‌ها را برده و برنامه‌ریزی زمانی صحیح در زندگی خود و خانواده اعمال داشته‌اند. در مقابل انسان‌های بی تفاوت و غیرمؤمن مدیریت زمان نداشته و عمر را مُقت از دست داده‌اند. امام علی (ع) در این مورد می‌فرماید: «احْذَرُوا ضِيَاعَ الْأَعْمَارِ فِيمَا لَا يَبْقَى لَكُمْ، فَفَاتَتْهَا لَا يَعُودُ» (غررالحکم: ح ۲۶۱۸) از تباه شدن عمرها در چیزی که برای تان باقی نمی‌ماند حذر کنید، چراکه عمر رفته باز نمی‌گردد.

رسول خدا (ص) به اهمیت سرمایه عمر و به‌کارگیری صحیح آن ارزشمندی این سرمایه را بر سرمایه مادی بیان کرد و علت هم روشن است که لحظه لحظه عمر برگشت‌ناپذیر می‌باشد؛ ولی پول و ثروت قابل بازیابی و کسب مجدد است. چنانکه علی (ع) به‌صراحت براین موضوع اشاره کرده که اوقات از دست رفته بر نمی‌گردد. از این رو، هر عاقلی نباید این سرمایه مهم را به‌ارزانی از دست بدهد و در مقابل آن چیزی باارزشی به‌دست نیارد. علی (ع) در کلام دیگر می‌فرماید: «تَزَوَّدْ مِنْ يَوْمِكَ لِغَدِكَ، وَ اغْتَنِمْ عَفْوَ الزَّمَانِ، وَانْتَهِزْ فُرْصَةَ الْإِمْكَانِ» (همان: ج ۱، ص ۳۹۴) از امروزت برای فردایت توشه بگیر و کثرت وقت را غنیمت شمار و از فرصت بودن استفاده کن. در مجموع اهمیت مدیریت زمان و استفاده درست از اوقات عمر به‌خوبی از آیات و روایات به‌دست می‌آید. انسان باید کاری کند که هم خود و هم خانواده از اوقات شبانه‌روز به‌صورت مطلوب بهره ببرند و در جهت رشد مادی و معنوی به‌کارگیرند.

مؤلفه‌های فرایند مدیریت زمان در خانواده

فرایند مدیریت زمان از همان اصول و مؤلفه‌های بهره می‌برد که در مدیریت عام سازمانی وجود دارند و دانشمندان و کارشناسان مدیریتی بر عمل به آن‌ها تأکید ورزیده‌اند. مؤلفه یا اصل به قواعد عام و لازم‌الاجرا در فرایند مدیریت

اشاره دارد که تبعیت از آن فعالیت‌های سازمانی و مدیریتی را به‌سامان می‌رساند. مؤلفه‌های مدیریت و به‌تبع آن مؤلفه‌های مدیریت زمان از منظر دانشمندان مدیریت متفاوت است و هرکدام مؤلفه‌هایی را به‌عنوان اصول مدیریت معرفی کرده‌اند. (ر.ک: احمدی: ۱۳۸۶، ص ۱۱۴) در این مقاله با نظر به موضوع خانواده و بهره‌گیری از آیات و روایات از اصول کاربردی و مؤثر در مدیریت زمان جهت نیل به سبک عبادی معنوی سازمان مورد نظر (خانواده) استفاده می‌شود که عبارتند از: برنامه‌ریزی، هدف‌گذاری، اولویت‌بندی، برنامه‌ریزی روزانه، سازماندهی و کنترل و ارزیابی.

۱. برنامه‌ریزی (planning)

برنامه‌ریزی به‌معنای تعیین هدف‌ها و پیش‌بینی راه‌ها و امکانات لازم برای دستیابی به هدف‌های از پیش تعیین شده است که اهمیت زیادی در زندگی فردی و خانوادگی دارد. (الوانی: ۱۳۸۸، ص ۱۶) آنچه در مدیریت زمان باید موردتوجه قرارگیرد، نگاه سیستمی و جامع به‌تمام اعضای خانواده به‌عنوان یک سازمان مدیریتی است. نگاه سیستمی یعنی نگاه از بالا به پائین و نگرش به تمام اجزای سازمان و فعالیت‌های آنان به‌صورت سیستماتیک و یکسان؛ به‌نحوی که ارتباط مدیر با اعضا و ارتباط هر عضوی با اعضای دیگر در فرایند کارسازمانی و خانوادگی مدنظر قرارگیرد. چه اینکه روابط صحیح اعضای خانواده با همدیگر، مثلاً رابطه درست پدر با مادر، فرزندان با پدر و مادر و نیز فرزندان با یکدیگر میزان کارآیی و موفقیت آن‌ها را افزایش می‌دهد و نتیجه کار هم به خود آن‌ها برمی‌گردد.

امام علی (ع) در عهدنامه مالک اشتر که به‌منشور سیاسی-اداری آن حضرت شهرت یافته خطاب به مالک به‌عنوان حاکم و مدیر جامعه اسلامی (مصر) ملت را به‌گروه‌های مختلف تقسیم و برنامه‌ریزی را برای هرکدام متناسب با موقعیت آن‌ها ضروری می‌داند. گروه‌های نام‌برده در عهدنامه عبارتند از: ارتشیان برحق، نویسندگان عمومی و خصوصی، قاضیان عادل، مأموران باانصاف، اهل جزیه و مالیات از مسلمان و غیرمسلمان، تاجران، صنعت‌گران، نیازمندان، پابرهنگان و

دیگر گروه‌های موجود در جامعه. این گروه‌ها به نظر علی (ع) هر کدام سهمی از بیت‌المال دارند که نباید حق آن‌ها نادیده گرفته شود. (نهج: نامه ۵۳) نگاه سیستمی به گروه‌های اجتماعی مورد تأکید امام (ع) است؛ یعنی مالک به عنوان مدیر جامعه باید از سطح بالا به پائین نگرش کلان و هماهنگ به همه اقشار جامعه داشته و همه گروه‌ها را به صورت یکسان مدنظر قرار دهد. برای هر کدام حساب خاصی باز نموده حقوق آن‌ها را بدون اتلاف و تأخیر پردازد. طبیعی است که این کار نیاز به برنامه‌ریزی، حساب و کتاب دقیق دارد تا همه گروه‌ها و مخصوصاً طبقات پائین جامعه و محرومان و نیازمندان به حقوق خود برسند. به فرموده آن حضرت همه اصناف موجود در جامعه به یکدیگر وابسته‌اند و بی‌نیاز از هم نیستند؛ والی جامعه باید همه آن‌ها را مثل اجزای یک سیستم در نظر بگیرد و نیاز آن‌ها را برطرف سازد. همچنین مدیر در سازمان نیز به تمام بخش‌های آن اهمیت دهد و نیاز آن‌ها را بشناسد و با یک نگرش سیستمی به همه واحدها توجه نماید. (میان‌داری، ۱۳۸۸).

۲. هدف‌گذاری (Goal setting)

بادقت در آیات قرآن هم چستی هدف و هم چگونگی دستیابی به آن به خوبی قابل فهم است. چنانکه خداوند با دستور به مدیر خانواده می‌فرماید: «وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا» (طه: ۱۳۲) خانواده خود را به نماز فرمان ده و بر انجام آن شکیبا باش. نکات مهمی در این آیه وجود دارد که هم شناخت هدف و کمال و هم فرایند هدف‌گذاری را برای مدیر روشن می‌کند.

اولاً دستور به اعضای سازمان به شمول مدیر یک دستور مدیریتی است که جایگاه برتر نسبت به زیردستان دارد. زیرا خطاب به سرپرست خانواده است که در مورد نماز از او خواسته با رعایت اول وقت، به موقع فریضه نماز را بجا آورند. ثانیاً کمال مطلوب و هدفن‌هایی در مدیریت خانواده رسیدن اعضا به تقوا و پرهیزگاری است که کمال حقیقی انسان شمرده می‌شود. ثالثاً راه دستیابی به تقوا و رسیدن به کمال معنوی، انجام نماز و عبادات الهی است. رابعاً صبر و بردباری و رابطه حسنه با اعضای سازمان به عنوان روش اجرای مدیریت در

خانواده، مسیر نیل به هدف و کمال واقعی را هموار می‌سازد. خامساً در صورت مدیریت زمان و عمل به وظایف اسلامی، خداوند ضامن تأمین هزینه زندگی و رزق و روزی اعضای خانواده خواهد بود و جای نگرانی برای خانواده‌ها نیست. مدیر خانواده هم باید هزینه زندگی را برای اعضای آن فراهم‌سازد و همزمان به مدیریت زمان و تقسیم اوقات نسبت به انجام فعالیت‌های آنان بپردازد.

۳. برنامه‌ریزی روزانه

قرآن کریم به برنامه‌ریزی شبانه‌روز اشاره نموده، اوقات نمازهای یومیه را برای نمازگزاران به‌عنوان یک وظیفه دینی و الهی این‌گونه معین می‌کند: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُوداً» (اسراء: ۷۸) نماز را از زوال خورشید تا نهایت تاریکی شب (نیمه شب) برپادار، و همچنین قرآن فجر (نماز صبح) را؛ چراکه قرآن فجر مورد مشاهده (فرشتگان شب و روز) است. خداوند در این‌آیه به تعیین اوقات نماز یومیه پرداخته و نمازهای ظهر و عصر که از زوال خورشید (دلوک) شروع می‌شود و نماز مغرب و عشا که تا نیمه شب وقت دارد، مشخص شده است. در نهایت نماز صبح را هنگام طلوع فجر (قرآن‌الفجر) باید بجا آورد. مدیریت زمان به صورت دقیق و روشن در آیه انجام شده که در ۲۴ ساعت شبانه‌روز در اوقات معین باید نماز خواند. اگر کسی در خارج از زمان‌های تعیین‌شده نماز بخواند باطل است. (ر.ک: مکارم: ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص ۲۲۲) همچنین در آیه دیگر به تعیین سه نماز اشاره کرده می‌فرماید: «وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ» (هود: ۱۱۴) در دو طرف روز، و اوایل شب، نماز را برپادار. دو طرف نهار اشاره به نماز صبح و مغرب و «زُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ» اشاره به نماز عشا است (همان: ج ۹، ص ۲۶۵).

از این آیات مدیریت زمان در مورد نماز اعضای خانواده به‌عنوان برترین عبادت الهی استفاده می‌شود و وقت نمازهای یومیه را به‌خوبی معین کرده است. روایتی از امام محمدباقر (ع) در تفسیر آیه آمده و همان زمان را برای نمازهای یومیه بیان کرده است: «أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَطَرَفَا الْمَغْرِبِ وَالْغَدَاةَ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ» و هی صلوة العشاء الآخرة» نماز را در دو طرف نهار، یعنی صبح و

مغرب برپا دارو اوائل شب که نماز عشا است. (حویزی: ۱۴۱۵ ق، ج ۲، ص ۴۰۱) امام علی (ع) در کلامی مدیریت زمان را در شب و روز ضروری دانسته، می‌فرماید: «إِنَّ لَيْلَكَ وَ نَهَارَكَ لَا يَسْتَوْعِبَانِ لِجَمِيعِ حَاجَاتِكَ فَأَقْسِمُهَا بَيْنَ عَمَلِكَ وَ رَاحَتِكَ» (آمدی: ۱۳۶۶، ص ۴۸۰) همانا شب و روز تو فرصت کافی برای رسیدن به همه امور و نیازهای نیست؛ پس آن‌ها را میان کار و استراحت خود تقسیم کن. زیرا هرکس در شبانه‌روز کارهای زیادی در نظر دارد که می‌خواهد انجام دهد، ولی ۲۴ ساعت ظرفیت انجام همه آن‌ها را ندارد؛ از این رو، بایستی برنامه‌ریزی و اولویت‌گذاری کند و یکنوع تقسیم زمان در نظر بگیرد تا هم بتواند به کارهایش برسد و هم استراحت کافی داشته باشد.

۴. تصمیم‌گیری (Deaccessioning)

تصمیم‌گیری به معنای انتخاب یک راه از میان راه‌های موجود برای رسیدن به هدف معین از جمله مؤلفه‌های مهم در فرایند مدیریت زمان است که در تمام اجزای آن حضور دارد. تصمیم‌گیری نیاز به گردآوری اطلاعات لازم در زمینه راه‌های مختلف و شناخت مناسب‌ترین راه است که باید مدیرمعلومات کافی در ارتباط با موضوع، هدف، امکانات و راه‌های دستیابی به هدف را داشته باشد. (الوانی: ۱۳۸۸، ص ۵۴) به تعبیر بعضی کارشناسان مدیریت، جایگاه تصمیم‌گیری در فرایند مدیریت زمان همانند منزلت خون در دستگاه بدن است که در همه اجزای مدیریت و مدیریت زمان حضور دارد؛ هم در برنامه‌ریزی، هدف‌گذاری، سازماندهی، ارزشیابی و... آنچه در تصمیم‌گیری ضرورت دارد این است که تصمیم‌های مدیر باید از روی اراده و اختیار و بر اساس آگاهی کامل صورت گیرد، و گر نه تصمیم جاهلانه یا ناشی از اکراه و فشار بیرونی به نتیجه مطلوب نمی‌رسد. (انجمن: ۱۳۹۲، ص ۲۱۷)

تصمیم‌گیری در مدیریت سازمان، اغلب با کمبود زمان مواجه است و مدیر با زمانی که در اختیار دارد می‌خواهد کار سازمان یا پروژه معین را به‌تمام رساند. اما به دلایل مختلف ممکن است کار در آن وقت معین به پایان نرسد. شاید به علت کم‌کاری نیروهای عملیاتی، کمبود امکانات و امثال آن؛ این جاست

که پیش‌بینی، برآورد امکانات، تأمین هزینه و... از مؤلفه‌های مهم تصمیم‌گیری درست شمرده می‌شوند. اما در مدیریت خانواده به‌عنوان یک سازمان و تقسیم اوقات کاری میان اعضای خانواده بادرایت و تدبیر مدیر آن، یعنی پدر در صورتی که با مشورت و نظرخواهی از معاون یعنی بانوی خانه و فرزندان همراه باشد، کار چندان سختی نخواهد بود.

امام باقر (ع) در حدیثی نسبت به مدیریت زمان در روزه‌داری کودکان براساس توان آن‌ها می‌فرماید: «وَنَحْنُ نَأْمُرُ صِبْيَانَنَا بِالصَّوْمِ إِذَا كَانُوا بَنَى سَبْعِ سِنِينَ بِمَا أَطَاعُوا مِنْ صِيَامِ الْيَوْمِ إِنْ كَانَ إِلَى نِصْفِ النَّهَارِ أَوْ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ أَوْ أَقَلَّ، فَإِذَا غَلَبَهُمُ الْعَطَشُ وَالْغَرْتُ أَفْطَرُوا، حَتَّى يَتَعَوَّدُوا الصَّوْمَ وَيُطِيقُوهُ» (کلینی: ۱۴۱۳ ق، ج ۳، ص ۴۰۹) ما کودکان خود را وقتی هفت‌ساله‌اند، به‌روزه وامی‌داریم، به‌اندازه‌ای که توان دارند، چه نصف روز باشد یا بیشتر یا کمتر. وقتی تشنگی و گرسنگی بر آنان چیره شد، افطار می‌کنند تا اینکه به‌روزه، عادت کنند و توان آن را بیابند. این روایت مدیریت زمان را بر معیار سن و شبانه‌روز معین کرده است که آغاز روزه‌داری کودکان از هفت‌سالگی و از روز کامل تا نصف روز و کمتر از آن برحسب توان کودک تنظیم می‌شود. این کار صرفاً یک کارت مرینی برای عادت به روزه داشتن است که می‌بایست کودک با آن آشنا گردد تا هنگام رسیدن به سن تکلیف برایش سنگینی نکند؛ یعنی مدیر خانواده یک روز را از ابتدای صبح طبق قدرت و شرایط سنی کودک مدیریت کند و هراندازه که توان داشت بر همان اساس بدون اینکه بر او سنگینی کند تقسیم اوقات نموده کودک را به‌روزه‌داری تشویق نماید.

۵. سازمان‌دهی (organizing)

سازمان‌دهی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم مدیریت زمان، فعالیتی است مستمر که هدف کلی آن مشخص کردن هدف‌های جزئی، وظایف و اختیارات واحدها و اعضای سازمان و نیز ایجاد هماهنگی و ارتباط میان فردی آن‌ها می‌باشد؛ به‌نحوی که همه آن‌ها در مسیر تحقق هدف واحدی گام بردارند. (الوانی: ۱۳۸۵، ص ۹۵) بنابراین، مدیر باید سازمان و نیروهای سازمانی را با شرایط جدید و

محیط کاری نوظهور به صورت مستمر تطبیق دهد. زیرا ممکن است تحولاتی در نظام سیاسی، اجتماعی و اقتصادی پیش آید که روند فعالیت‌های سازمان را با چالش مواجه سازد، در چنین وضعیتی وظیفه مدیر است که اصلاحات لازم را در سازمان و فرایندکاری آن به وجود آورد. (الوانی: ۱۳۸۵، ص ۹۵) هرچند امروزه با سازمان‌های کلان و پیچیده‌ای مواجه هستیم، ولی سازمان‌دهی در خانواده به عنوان یک سازمان کوچک مدیریتی چندان پیچیده و مشکل نیست، بلکه با مقداری تدبیر، درایت و کارورزی همراه با بهره‌مندی از تفکر منطقی و روحیه سازگاری با زیردستان قابل حل است. چه اینکه مدیر، یعنی پدر طبعاً از موقعیت برتری در نهاد خانواده برخوردار است و با مهر پدرانه نسبت به اعضای خانواده به آسانی می‌تواند به تنظیم و تدبیر امور مادی و معنوی خانوادگی بپردازد.

سازمان‌دهی امور خانواده در زمینه عبادی- معنوی و دیگر فعالیت‌های خانوادگی در قرآن کریم ضمن دستورالعمل‌های تربیتی لقمان حکیم به صورت روشن انجام گرفته است. حضرت لقمان به عنوان پدر و مدیر خانواده این گونه به فرزندش دستوراتی داده است: «يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ» (لقمان: ۱۷) ای فرزند عزیزم! نماز برپا دار و امر به معروف و نهی از منکر کن و بر این کار از مردم نادان هر آزار بینی صبر پیشه گیر که این صبر و تحمل در راه تربیت و هدایت خلق، نشانه‌ای از تصمیم ثابت (مردم‌بلندهمت) در امور لازم عالم است. طبق این آیه، لقمان به عنوان مدیر سازمان به مدیریت و سازمان‌دهی فعالیت‌های اعضای خانواده پرداخته و تدبیر کاری را برای نیروهای عملیاتی ارائه داده است. او از مقام برتر مدیریتی با استفاده از روش عاطفی و استفاده از کلمه «بُنَيَّ»، عاطفه فرزندی را در پسرش به حرکت آورده، آنگاه نخستین دستور سازمانی را که اقامه نماز است به او داده است.

۶. کنترل و نظارت (Control and Supervision)

کنترل و نظارت دو اصطلاح قریب به یک معنا هستند که در مدیریت زمان با کاربرد وسیع ضرورت انکارناپذیر دارند. این دو، ابزار کار مدیر سازمان است

که به وسیله آن می‌تواند کارهای انجام شده را با آنچه پیش‌بینی شده و بناست تحقق یابد، مقایسه کند و در صورت انحراف از برنامه، تجدید نظر و اصلاحات نسبت به آینده انجام دهد. کنترل و نظارت فعالیتی است که بایدها را با موجودها مقایسه می‌کند و تصویر روشن از اختلاف یا تشابه آن دو را در اختیار مدیر قرار می‌دهد. (الوانی: ۱۳۸۵، ص ۱۲۰) مدیر براساس نتیجه به دست آمده از فرایند کنترل و نظارت در جهت رفع نواقص و اصلاح فرایند مدیریت اقدام می‌کند. در فضای خانواده هم همین روند برقرار است و مدیر خانواده با نظر به زمان‌بندی و برنامه‌ریزی از پیش تعیین شده، کارهای انجام گرفته را با فعالیت‌های باقی مانده و زمان از دست رفته را با زمان در اختیار مقایسه نموده اقدام اصلاحی را پی می‌گیرد. کنترل و نظارت در چهار بازه زمانی مربوط به عبادات، امور معیشتی، خانوادگی و فعالیت سیاسی اجتماعی صورت می‌گیرد که طبق زمان تعیین شده هر کدام باید در این زمان‌های مخصوص به خود انجام شود.

مدیر خانواده وظیفه دارد فرایند کنترل و نظارت را نسبت به فعالیت‌های زیردستان و زمان‌هایی که باید کارها در آن اوقات به مرحله اجرا درآید، دقیقاً زیر نظر داشته باشد. چه اینکه پیامبر اسلام (ص) پدر را مدیر امور خانواده قرار داده می‌فرماید: «وَالرَّجُلُ رَاعٍ عَلَى أَهْلِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ» (بخاری: ج ۳، باب نکاح) مرد (پدر) مسئول اعضای خانواده‌اش است و باید بر رفتار آنان نظارت داشته باشد. چون لازمه مسئولیت، لزوم کنترل رفتارهای زیردستان است تا مبادا در اثر غفلت و تنبلی به انحراف کشیده شوند. همانطور که امام سجاد (ع) در مورد حق فرزند برعهده پدر می‌فرماید: «أَنْتَ مَسْئُولٌ عَمَّا وَلَّيْتَهُ مِنْ حُسْنِ الْأَدَبِ وَالِدَلَالَةِ عَلَى رَبِّهِ وَالْمُعُونَةِ لَهُ عَلَى طَاعَتِهِ فَيْكَ وَفِي نَفْسِهِ» (رساله حقوق) تو نسبت به پرورش دادن خوب و راهنمایی کردن او (فرزندت) به راه پروردگارش و یاری رساندن به وی در اطاعت خداوند هم درباره خودت و هم حق او مسئول هستی. امام (ع) در این روایت به مدیریت زمان و مراقبت از تربیت فرزند اشاره نموده و پدر را مسئول آن معرفی کرده است. چون آن حضرت خطاب به پدر خانواده فرمود: «أَنْتَ مَسْئُولٌ» تو وظیفه مدیریت و مراقبت از زیردستان و به‌ویژه

فرزندانت را داری. در این روایت، ادب‌آموزی نیکو، راهنمایی در ارتباط با پرودگار، فرمان‌برداری فرزند از پدر و مادر و امور مربوط به خودش، از جمله حوزه‌های مدیریتی در فضای خانواده بیان شده که با تقسیم اوقات شبانه‌روزی پیش‌گفته در روایات قبلی انطباق دارد. براین اساس، کنترل و نظارت از جمله اصول مهم در مدیریت زمان و تدبیر امور خانواده است که طبق دستور خدا و اولیای خدا به‌عهده مدیر سازمان، یعنی پدر فرزندان گذاشته شده است. در نتیجه پدرب نظارت و مراقبت درست از عمل‌کرد اعضای خانواده می‌تواند سبک زندگی آنان را در ابعاد مختلف امور خانوادگی شکل دهد و در رفتار ایشان نهادینه سازد. در این صورت، تمام خانواده، اعم از مدیر، معاون و فرزندان از آسیب‌های اخلاقی و رفتاری مصون خواهند بود.

آثار مدیریت زمان در خانواده

مدیریت زمان آثار زیادی در پی دارد که در زندگی فردی و خانوایی و نیز حیات مادی و معنوی انسان تأثیرگذار است. این بخش از مطالب به‌عنوان آثار مدیریت زمان ارائه می‌گردد و این‌ها برایندهایی هستند از فرایند مدیریت زمان که نصیب خانواده می‌شود. هرکدام از این آثار در آیات و روایات مصادیق متعددی دارد و در این بخش از نوشتار به برخی آن‌ها در دودسته مادی و معنوی اشاره می‌شود.

الف) آثار مادی و دنیایی

این دسته از آثار که مربوط به مادیات و حیات دنیایی است در نوع خود مختلف و دارای انواع بسیارند. با اجرای دقیق مدیریت زمان و برنامه‌ریزی صحیح در محیط خانواده نتایج مثبت و مفیدی عائد اعضای این نهاد کوچک اجتماعی می‌شود که هرکدام در بهبود و رشد زندگی خانواده نقش بسزا دارد. در این جا به مهم‌ترین آثار مدیریت زمان در زندگی خانوادگی که در اداره و پیشرفت خانواده مؤثرند اشاره می‌گردد.

۱. تثبیت سبک زندگی

نخستین اثر مهم مدیریت زمان که در خانواده پدید می‌آید و عمل‌کرد اعضای

آن را اصلاح می‌کند. تثبیت سبک زندگی در میان افرادی است که در محیط خانواده بسر می‌برند. همان‌گونه که در مدیریت اوقات شبانه‌روز گفته آمد، با تقسیم ۲۴ ساعت به سه یا چهار بخش عبادی، معیشتی، امور خانواگی و سیاسی اجتماعی و در صورت استمرار تدبیر این امور، روش‌زندگی هم در ارتباط با خدای متعال از طریق عبادت و مناجات و هم در ارتباط با دیگر فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی تثبیت می‌شود. چراکه تمرین و تکرار عامل تثبیت رفتار تربی است و هراندازه این کار بیشتر و منظم‌تر صورت گیرد، موجب عادت رفتاری و تثبیت آن رفتار در فراگیران می‌گردد.

شرکت اعضای خانواده در انجام عبادات به صورت مکرر و منظم در وقت معین باعث می‌شود آن عمل هر روز در بازه زمانی مشخص برایش ملکه شود و بعد از آن بدون معطلی و مشکل انجام دهد. (ر.ک: سیف: ۱۳۸۸، ص ۲۸۶) چنانکه رسول الله (ص) با دستور خداوند و نیز اهل بیت (ع) آن حضرت دائم عبادت‌های الهی را سر وقت در اوقات مشخص انجام می‌دادند و این روش در زندگی آن‌ها و پیروان‌شان ثبات یافت و تثبیت گردید. همچنین فعالیت‌های غیر عبادی هم اگر به موقع و منظم انجام گیرد، برای افراد خانواده عادت می‌شود و نه اینکه برای آن‌ها سنگین نخواهد بود، بلکه بدون سستی و تبلی به اجرای برنامه‌های کاری ادامه می‌دهند.

در زمینه تثبیت سلوک عبادی معنوی که در اولویت است خداوند خطاب به پیامبرش می‌فرماید: «فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ قَبْلَ غُرُوبِهَا وَ مِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَ اطَّرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ» (طه: ۱۳۰) پس در برابر آنچه {دشمنان} می‌گویند، صبر کن! و پیش از طلوع آفتاب، و قبل از غروب آن، تسبیح و حمد پروردگارت را بجا آور و همچنین (برخی) از ساعات شب و اطراف روز (پروردگارت را) تسبیح گوی، باشد که (از الطاف الهی) خشنود شوی. مدیریت زمان و استمرار بر آن از این آیه به خوبی به دست می‌آید. چون آیه ضمن فرمان به صبر و بردوباری به پیامبر دستور می‌دهد سحرگاهان، هنگام غروب آفتاب، برخی ساعات شب و اطراف روز تسبیح و سپاس‌گزاری

خدای متعال را بجای آورد. ایشان نیز طبق دستور خداوند عمل نموده سیره عبادی خود را طبق برنامه الهی تنظیم می‌کند.

طبیعی است که رضایت به یکبار و دوبار حاصل نمی‌شود بلکه فعالیت مستمر لازم دارد و سبک عبادی معنوی پیامبر در طول نبوت عامل حصول رضایتی است که در آیه به صورت شاید «لَعَلَّكَ تَرْضَى» به آن اشاره شده است. در محیط خانواده اگر مدیریت زمان به نظارت و کنترل مناسب اجرا شود، تردیدی نیست که موجب تثبیت سبک زندگی در همه ابعاد آن در اعضای خانواده می‌شود. به هر صورت، شکل‌گیری سبک زندگی در خانواده با اجرای مدیریت زمان و کنترل و نظارت بر آن به آسانی قابل انجام است؛ بنابراین، می‌توان گفت تعیین سبک زندگی از آثار مهم مدیریت زمان در خانواده قابل ارائه است.

۲. نظم و انضباط

نظم در زندگی مهم‌ترین عامل موفقیت و پیشرفت انسان در عرصه‌های مختلف حیات فردی و اجتماعی است. با اجرای مدیریت زمان و نظارت مستمر مدیر خانواده بر آن به تدریج نظم و انضباط در میان اعضای خانواده شکل می‌گیرد و همه افراد در انجام وظایف دینی و معیشتی خود منضبط و منظم پرورش می‌یابند. امام علی (ع) در وصیتی به فرزندان و بستگان و همه مسلمانان می‌فرماید: «أَوْصِيكُمْ وَ جَمِيعَ وُلْدِي وَ أَهْلِي وَ مَنْ بَلَغَهُ كِتَابِي بِتَقْوَى اللَّهِ وَ نَظْمِ أَمْرِكُمْ» (نوری: ج ۱۳، ص ۴۴۱) شما (حسن و حسین) و همه فرزندانم، اهل بیت و کسانی را که وصیت به آن‌ها می‌رسد، به تقوای خدا و نظم در زندگی وصیت می‌کنم. مردان بزرگ طبعاً به موضوعات مهم و مفید برای عموم بشر که در حیات آن‌ها بسیار مؤثر هستند، وصیت می‌کنند.

امام علی (ع) طبق این روایت در واپسین لحظات زندگی‌شان به دو موضوع بسیار مهم و سرنوشت‌ساز به عنوان وصیت به بازماندگان تأکید کرده است که عبارتند از: ۱) تقوای الهی و پرهیزگاری که بزرگ‌ترین ارزش اخلاقی در نظام اسلامی است، مورد توصیه امام علی (ع) قرار گرفته است. تقوا ملکه باطنی است که همانند ترمز ماشین انسان را از درون کنترل می‌کند. ۲) نظم و انضباط موضوع

دیگری است که به علت تأثیرگذاری بر زندگی آدمیان مورد توصیه حضرت علی (ع) قرار گرفته و خانواده و همه مردم را به آن سفارش کرده است.

نکته قابل توجه در این روایت این است که خطاب علی (ع) به خانواده و فرزندان ایشان است و نظم در امور خانواده را از آنان خواسته است. این ارتباط محتوای روایت را با موضوع مدیریت زمان در خانواده و سبک زندگی اعضای آن را بیشتر تثبیت می‌کند. تقوا محصول ایمان و باورهای قوی دینی و اعتقادی است که برای فرد حاصل می‌شود. همچنین نظم بعد از تقوا مهم‌ترین موضوع تأثیرگذار در حیات آدمی است که مورد توصیه امام علی (ع) قرار گرفته و بار عایت این دو موضوع زندگی انسان روبه‌راه می‌شود. بدیهی است که رعایت تقوا و نظم در زندگی مستلزم مدیریت زمان در خانواده است؛ به نحوی که نظم بدون عمل به تقسیم اوقات حاصل نمی‌شود. سبک زندگی در حقیقت از این مدیریت زمان و نظارت و کنترل مداوم به وسیله مدیر خانواده به دست می‌آید. در نتیجه نظم و انضباط محصول مدیریت زمان در خانواده است و می‌توان به عنوان مهم‌ترین اثر فرایند مدیریت زمان و برنامه‌ریزی روزانه به مخاطبان عرضه داشت.

۳. انجام به موقع فعالیت‌ها

با رعایت نظم و انضباط در محیط خانواده و استمرار آن با برنامه‌ریزی دقیق و فعال کارکردهای اعضای خانواده نظام یافته و هر کدام به موقع انجام می‌گیرد. این مورد هم از آثار مهم مدیریت زمان نسبت به خانواده است. موفقیت خانواده محصول نظم و ترتیب و انجام به موقع وظایف به وسیله مدیر، معاون و نیروی عملیاتی خانواده است که عبارتند از پدر، مادر و فرزندان در یک خانواده چهارنفری. قرآن کریم در مورد انجام به موقع کارها در یک خطاب عمومی می‌فرماید: «وَلَا تَقُولَنَّ لِّشَیْءٍ اِنِّیْ فَاعِلٌ ذَلِکَ غَدًا» (کهف: ۲۳) درباره هیچ چیز و هیچ کار، نگو که من حتماً آن را فردا انجام می‌دهم. چون فردا زمان دیگری است که معلوم نیست در اختیار مدیر و اعضای خانواده باشد. چنانکه نهی قرآن از تنبلی و به تأخیر انداختن کار از موقعش دلیل بر اهمیت انجام به موقع هر وظیفه‌ای

در وقت خاص آن است. طبق این آیه انسان نباید کار امروز را به فردا بگذارد و در همان روز حاضر باید انجام دهد. این امر، شامل همه فعالیت‌ها و به خصوص عبادات است که اعضای خانواده باید نماز و روزه و دیگر واجبات را در اوقات فضیلت آن‌ها انجام دهند.

امام علی (ع) در مورد انجام به موقع کارها می‌فرماید: «امِضْ لِكُلِّ يَوْمٍ عَمَلَهُ فَإِنَّ لِكُلِّ يَوْمٍ مَفِیْهِ» (نهج: نامه ۵۳) هر روز به کارهای همان روز پرداز. زیرا کار هر روزی اختصاص به روز خود دارد. (نهج البلاغه، نامه ۵۳) چرا که تأخیر عمل از وقتش موجب پشیمانی است و در این زمینه علی (ع) این گونه بیان می‌دارد: «أَيُّهَا النَّاسُ أَلَا نَ الْآنَ مِنْ قَبْلِ النَّدَمِ» (طوسی: ۱۳۱۷ ق، ص ۶۸۸) ای مردم! اینک، اینک! [تأخریست دارید کار کنید] پیش از آنکه پشیمان شوید. چه اینکه به فرموده امام باقر (ع): «الْيَوْمُ غَنِيْمَةٌ وَ غَدًا لَا تَدْرِي لِمَنْ هُوَ» (مجلسی: ۱۴۰۳ ق، ج ۷۸، ص ۱۷۹) روز حاضر را غنیمت بشمار، چون روز بعد را نمی‌دانی برای کیست. در این روایات به انجام به موقع امور تأکید شده و با تأخیر کار از وقت انجام به علت فوت عمل ممکن است فرد دچار ندامت گردد. زیرا فرصت فوت شده دوباره معلوم نیست برگردد و فرد از آن بهره‌مند نشود.

۴. روابط سالم خانوادگی

با توجه به آثار پیش گفته و ایجاد سبک زندگی و حاکمیت نظم و انضباط و به موقع انجام دادن امور، روابط شکل گرفته در خانواده سالم و بدون اختلاف و نزاع خواهد بود. قرآن و روایات اسلامی رابطه سالم اعضای خانواده را مهم دانسته برای تحقق آن راه کارهایی ارائه کرده است. راه ایجاد رابطه درست میان اعضای خانواده این است که مرد به عنوان مدیر و سرپرست، زن به منزله مددکار و مدیر داخل خانواده و فرزندان به مثابه نیروی عملیاتی این سازمان کوچک مدیریتی هستند که به همین ترتیب اگر مرتب و منظم شوند و هر کدام به مسئولیت‌های خود متعهد باشند، روابط سالم و مستحکمی میان آن‌ها شکل خواهد گرفت. در اخلاق اسلامی روابط خانوادگی به صورت منطقی و عقلایی تنظیم شده که اگر در محیط خانواده رعایت گردد، هیچ مشکلی میان اعضای آن پیش نمی‌آید.

از دیدگاه آیات و روایات کانون گرم خانواده فضای ابراز عشق و عاطفه، هم‌بستگی، تعاون و هم‌فکری و هم‌کاری میان اعضای آن است. کودکان در دامن پرمهر خانواده رشد می‌کنند، بزرگ می‌شوند، هنجارها و ارزش‌های اجتماعی را از طریق خانواده دریافت می‌دارند. میان پدر و مادر و فرزندان ب‌اوظایف تعریف‌شده رابطه دوسویه وجود دارد که اگر آن‌ها به آن عمل کنند، روابط صددرد سالم در فضای خانواده برقرار خواهد شد. (گروه روانشناسی: ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۱۴۱) جامعه‌پذیری فرزندان در حقیقت از محیط خانواده آغاز و به تدریج در محیط اجتماعی تکامل می‌یابد. پیامبر اسلام (ص) در مورد رابطه خانوادگی می‌فرماید: «أَكْرِمُوا أَوْلَادَكُمْ وَ أَحْسِنُوا آدَابَهُمْ يَغْفِرَ لَكُمْ» (عاملی: ۱۴۱۲، ج ۱۵، ص ۱۹۵) فرزندان خود را احترام کنید و آداب‌شان را نیکو گردانید تا مورد رحمت قرار گیرید. در رساله حقوق امام‌سجاد (ع) حق پدر، مادر، فرزند، خواهر و برادر معین شده و بر اساس آن اگر نظام حقوقی خانواده تنظیم شود و در فضای خانواده مورد اجرا شود، هیچ ظلم و بی‌عدالتی نخواهد بود. بنابراین، با مدیریت زمان و رعایت حقوق اعضای خانواده از طرف مقابل یک‌نوع روابط سالم و قوی میان آن‌ها پدید می‌آید که در هر شرایطی مستحکم و پایدار خواهد بود. این، از آثار مهم مدیریت زمان در خانواده است که یقیناً موجب رشد مادی و معنوی اعضای ساکن در این نهاد مقدس است.

۵. آرامش روحی و روانی

آخرین اثر مدیریت زمان در این مقاله آرامش روحی و روانی اعضای خانواده است که به نظارت و کنترل صحیح در محیط خانواده به‌وجود می‌آید. زیرا باتقسیم اوقات شبانه‌روز و استمرار آن در هفته، ماه و سال هر کدام از اعضای خانواده به‌انجام وظیفه خود مشغول می‌شوند و با احترام همدیگر به انجام فعالیت‌های خاص خود می‌پردازند. بدین ترتیب اختلاف و نزاع که عامل عمده اختلال روان، اضطراب و افسردگی است در فضای خانواده راه پیدا نمی‌کند. در نتیجه یک فضای آرام، ساکت و بی‌دغدغه در میان اعضای خانواده حاکم می‌شود که هریک آن‌ها جز به انجام وظیفه به چیزی نمی‌اندیشند. چنانکه به تصریح

قرآن، هدف ازدواج هم آرامش روحی و روانی اعضای خانواده معرفی شده است. خداوند در این مورد می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» (روم: ۲۱) و از نشانه‌های او اینکه همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید و در میان‌تان مودّت و رحمت قرار داد؛ در این، نشانه‌هایی است برای گروهی که تفکّر می‌کنند.

نکاتی در این آیه نسبت به زندگی خانوادگی وجود دارند که قابل توجه است: ۱) وحدت جنسی آفرینش همسر از خود مردان، نه از غیرانسان مانند جن و ملک و امثال آن، دلیل بر زمینه‌سازی آرامش روانی همسران است. ۲) این آفرینش و تشکیل خانواده از نشانه‌های خدای متعال در زمین است که بدین طریق می‌توان خدا را شناخت و به وجود حق تعالی ایمان آورد. ۳) ایجاد آرامش روحی و روانی به عنوان هدف عالی ازدواج مطرح است که مرد وزن با تشکیل خانواده به آرامش می‌رسند. ۴) ایجاد محبت و دوستی فوق‌العاده میان زن و شوهر ذکر شده که عامل اصلی آرامش روانی خانواده است. ۵) این نکات را ارباب عقول در زندگی خانوادگی خود عملیاتی می‌کنند. در مدیریت زمان و نظارت و کنترل درست نکات یادشده در محیط خانواده محقق می‌شود و آرامش روحی و روانی در میان اعضا به وجود می‌آید؛ بنابراین، آرامش روحی و روانی از آثار مهم مدیریت زمان در خانواده است که با برنامه‌ریزی صحیح و هدف‌گذاری و نظارت کامل در میان اعضای خانواده تحقق می‌یابد.

ب) آثار معنوی و اخروی

آثار معنوی و اخروی ناظر به اثراتی است که از فرایند مدیریت زمان عائد خانواده می‌شود و اغلب زمینه‌ساز حیات اخروی برای اعضای خانواده است. آثاری که موجب رشد روحی و معنوی همسران و فرزندان در محیط خانواده می‌شود و هرکدام آن‌ها در زمینه عبادت و معنویت تکامل پیدا می‌کنند. نکته اساسی این دسته از آثار این است که همه آن‌ها در مسیر تکامل معنوی و سعادت اخروی قرار دارند. آثار زیادی در این دسته از آثار قابل ارائه است و در

این جا به مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود که عبارتند از تقویت ایمان دینی، انجام به موقع عبادات، تعهد عملی به ارزش‌های اخلاقی، دریافت اجر و ثواب معنوی و تکامل روحی و معنوی.

۱. تقویت ایمان دینی

از مهم‌ترین آثار مدیریت زمان در خانواده، تقویت ایمان دینی و باورهای اعتقادی است. چه اینکه با رعایت بازه‌های زمانی ترتیب یافته در طول زمان و تعهد عملی به آن بر ایمان قلبی اعضای خانواده افزوده می‌شود. چون عبادت و انجام دعا و مناجات و شرکت در مراسم دینی و مذهبی در فکر و اندیشه فرد اثر می‌گذارد و سبب تحکیم باور اعتقادی او می‌شود. خداوند در مورد تأثیر عمل صالح بر تقویت ایمان قلبی می‌فرماید: «قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (آل عمران: ۳۱) بگو اگر خدا را دوست می‌دارید، از من پیروی کنید. تا خدا (نیز) شما را دوست بدارد و گناهان‌تان را ببخشد و خدا آمر زنده مهربان است. طبق این آیه محبت خدا زمینه‌ساز تبعیت از رسول خدا (ص) و پیروی از پیامبر عامل جذب محبت خدا معرفی شده که این محبت مغفرت الهی را در قیامت به دنبال دارد. بدین ترتیب، عمل به دستور پیامبر اسلام (ص) محبت و مغفرت خدا را در پی دارد که همه ناشی از ایمان قوی به خدای متعال هستند. در نتیجه رفتار مؤمنانه عامل تقویت باورهای دینی و اعتقادی است که غفران الهی بر آن مترتب می‌شود. چراکه ایمان و عمل رابطه دوسویه دارند، همان‌گونه که ایمان بر عمل صالح تأثیر دارد، عمل نیز بر ازدیاد ایمان ایفای نقش می‌کند.

مفاد آیه به صورت عام شامل محیط خانواده است و براساس آن، مدیریت زمان و رعایت آن در روز و هفته و ماه به صورت طولانی مدت، معرفت دینی و اسلامی افراد خانواده را شکوفا می‌سازد. چه اینکه عبادت منظم و مستمر پدر و مادر در دل فرزندان تأثیر می‌گذارد و در مقابل رفتار عبادی فرزندان بر اراده و تصمیم والدین اثر مثبت دارد. به علاوه اینکه عمل هر کدام از اعضای خانواده با نظم و معنویت بر قلب خودش تأثیر گذاشته ایمان باطنی او را تقویت می‌کند. در

نهایت براینکه مدیریت زمان و استمرار آن در محیط خانواده باعث تقویت نیروی باطنی آن‌ها یعنی باورهای اعتقادی ایشان می‌شود. گوهر ایمان در اثر فعالیت عبادی و معنوی پرورش پیدا می‌کند. چنانکه شناخت صفات جمال و جلال الهی عامل رشد ایمان قلبی انسان است. خداوند در سوره معارج آیه ۱۹-۲۷ دودسته از انسان‌ها را مطرح می‌کند که دسته اول هُلوع و جزوع هنگام رسیدن بدی و منوع موقع رسیدن خوبی هستند. این گروه در واقع ایمان‌شان ضعیف است، ولی در مقابل، دسته دوم کسانی هستند که اهل نماز، انفاق به نیازمندان و مؤمن به روز قیامت می‌باشند. این گروه راضی به رضای خدایند و جزع و فزعی در برابر اراده خدا ندارند. نتیجه اینکه اعمال این دو گروه بر قویت و تضعیف ایمان آن‌ها تأثیر دارد و گروه اول رفتارشان باعث سستی و گروه دوم اعمال‌شان موجب تحکیم باورهای قلبی ایشان است. هرگاه تنظیم رفتارهای خانوادگی و عبادت و معنویت به شکل درست فراهم گردد، بستری می‌شود برای پرورش ایمان باطنی اعضای خانواده که از آثار مهم مدیریت زمان در خانواده به حساب می‌آید. (ر.ک: داودی: ۱۳۸۳، ص ۱۸۴)

۲. انجام به موقع عبادات

ادای عبادات مانند نماز در اول وقت از جمله کارهای مورد سفارش در گفتار و رفتار معصومین (ع) است که در محیط خانواده باید اجرایی شود. سفارش در مورد نماز و امتثال به موقع آن در آیات و روایات فراوان تذکر داده شده و مکرر مسلمانان را به اتیان حفاظت نماز اول وقت توصیه کرده است. قرآن در این زمینه می‌فرماید: «حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ» (بقره: ۲۳۸) در انجام همه نمازها کوشا باشید؛ یعنی همه نمازها را باید به موقع انجام دهید و نباید از وقتش تأخیر اندازید. همین حفاظت و تداوم بر نماز اول وقت عامل رستگاری نمازگزاران است. خداوند در این مورد می‌فرماید: «وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ» (مؤمنون: ۹) و آن‌ها که بر نمازهای‌شان مواظبت می‌نمایند، رستگارانند. از این نوع آیات هم اصل وجوب نماز و هم لزوم مداومت بر آن در اول وقت استفاده می‌شود. در این صورت نمازگزار رستگار و سعادتمند دنیا و آخرت خواهد بود.

احادیث در مورد فضیلت نماز اول وقت بسیارند و هرکدام بر اتیان نماز در وقت اولش دلالت دارند. امام علی (ع) به فرزندش امام حسن مجتبی (ع) این گونه وصیت می‌کند: «أَوْصِيكَ يَا بُنَيَّ بِالصَّلَاةِ عِنْدَ وَقْتِهَا» (عاملی: ۱۴۱۲ ق، ج ۳، ص ۹۱) فرزندم تو را به نماز اول وقت وصیت می‌کنم. وصیت امام معصوم در اواخر عمر، دلیل بر اهمیت موضوع است و اینکه نماز اول وقت هم فضیلت بسیار دارد و هم زمینه عادت بر کار نیک را به نمازگزاران فراهم می‌آورد تا این عادت پسندیده در آن‌ها تثبیت شود. نکته جالب این که وصیت امام علی (ع) به فرزندان است و مربوط به امور خانواده می‌شود که دقیقاً با موضوع مدیریت زمان در خانواده ارتباط مستقیم دارد. در حقیقت انجام به موقع وظایف و به ویژه نماز اول وقت مهم‌ترین اثر مدیریت زمان و نظارت و کنترل آن در خانواده است که آثار رفتاری مثبت در میان اعضای خانواده به جا می‌گذارد.

۳. تعهد عملی به ارزش‌های اخلاقی

ایجاد تعهد عملی به دین و ارزش‌های اخلاقی مبتنی بر دین‌داری از دیگر آثار مدیریت زمان در خانواده است که با برنامه‌ریزی صحیح در افراد ساکن در خانه به وجود می‌آید و در زندگی آن‌ها تأثیر بسزا دارد. در زندگی خانوادگی دو نوع عمل‌کرد مشاهده می‌شود. یکی گفتاری، یعنی آنچه فرد به زبان می‌آورد و وعده عمل می‌دهد و دیگری رفتاری که در عمل از خود نشان می‌دهد. خیلی از افراد در محیط خانه و جامعه در زبان مدعی رفتارهایی هستند که در مقام عمل کمتر به آن‌ها متعهدند. به همین دلیل قرآن مدعیان زبانی و متخلفان عملی را این گونه مذمت می‌کند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ، كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ» (صف: ۱-۲) ای کسانی که ایمان آورده‌اید! چرا سخنی می‌گویید که عمل نمی‌کنید. نزد خدا بسیار موجب خشم است که سخنی بگویید و به آن عمل نکنید. در جای دیگر می‌فرماید: «أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ» (بقره: ۴۴) آیا مردم را به نیکی (و ایمان به پیامبری که صفات او آشکارا در تورات آمده) دعوت می‌کنید، اما خودتان را فراموش می‌نمایید.

این آیات عمومیت دارند و فضای خانواده را نیز شامل است، بدین معنا که

نباید اعضای آن برگفتار بدون عمل اکتفا کنند. ادعای بدون عمل براساس این آیات موجب خشم خدای متعال است و انسان را از خدا دور می‌سازد. افرادی که دیگران را به نیکویی دعوت می‌کنند، ولی از خود غافل هستند، به شدت سرزنش می‌کند؛ بنابراین، در میان اعضای خانواده نباید به وعده و وعید زبانی بسنده کرد، بلکه می‌بایست افزون بر گفتار در عمل نیز متعهد باشند. چنانکه امام صادق (ع) در بیان ارزشمندی عمل می‌فرماید: «كُونُوا دُعَاءَ النَّاسِ بِأَعْمَالِكُمْ وَ لَا تَكُونُوا دُعَاءَ بِلِسَتِكُمْ» (مجلسی: ۱۴۰۳ ق: ج ۵، ص ۱۹۸) مردم را با اعمال خود به خوبی‌ها دعوت نمایید و تنها به زبان اکتفا نکنید. این حدیث تعهد عملی را از همه مردم و به خصوص اعضای خانواده خواسته و به اجرای دستورات الهی در عمل فرمان داده است. راه عملیاتی‌سازی اوامر قرآن و حدیث هم مدیریت زمان و برنامه‌ریزی در محیط خانواده است که باید به وسیله مدیر یعنی پدر خانواده انجام گیرد.

۴. دریافت اجر و ثواب معنوی

نتیجه واقعی فرایند مدیریت زمان که ثواب معنوی است به کسانی برمی‌گردد که به آن برنامه عمل کنند و در محیط خانواده تعهد عملی به وظایف دینی از خود نشان داده به آن استمرار ببخشند. چه اینکه از منظر قرآن نتایج اعمال هر کس به خودش برمی‌گردد و در قیامت بدون کم و زیاد نصیب او می‌شود. قرآن در این زمینه می‌فرماید: «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ» (زلزال: ۷-۸) پس هرکس هم وزن ذره‌ای کار خیر انجام دهد آن را می‌بیند و هرکس هم وزن ذره‌ای کار بد کرده آن را می‌بیند. این آیه بر نتایج اعمال دلالت دارد و اینکه هیچ عملی بدون اثر نیست و رفتاری هرچند کوچک اثرش در قیامت به صاحب آن باز می‌گردد. کار نیک ثواب دارد و کار بد عقاب که هر دو در روز واپسین بدون کم و زیاد به صاحب عمل برمی‌گردد. در این زمینه آیات قرآن بسیار زیادند و در مجموع آدمی را به آثار اخروی اعمال توجه می‌دهند که نباید از عواقب کارهای انجام شده غافل باشند و مبادا در زندگی کارهای بد و نسنجیده انجام دهند.

مدیریت زمان فرایندی است که اجرای آن در محیط خانواده موجب شکل‌گیری سبک زندگی و تعیین سلوک عبادی و معنوی می‌شود. در این فرایند تعهد عملی به عبادت و معنویت و دیگر وظایف در اعضای خانواده پدید می‌آید و بدین طریق واجبات و مستحبات مانند نماز و روزه و امثال آن به صورت صحیح انجام می‌گیرد. هر عملی که با نیت خالص از ایمان قلبی صادر شود، ثواب دارد و جز و اعمال صالح شمرده می‌شود که قطعاً پاداش مناسب بر آن مترتب است. خداوند در مورد ثواب اعمال صالح می‌فرماید: «فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ» (حج: ۵۰) آنها که ایمان آوردند و اعمال صالح انجام دادند، آمرزش و روزی پُرارزشی برای آنهاست. آمرزش الهی در قیامت و رزق کریم پاداش صالحان ذکر شده که به گفته برخی کارشناسان منظور از رزق کریم ایمان، سعادت و کرامت انسان است که او را به بهشت رهسپار می‌کند. (خوزانی: ۱۳۸۹، ص ۲۲) تعهد رفتاری در محیط خانواده زمینه‌ساز عمل صالح و در نهایت ورود در بهشت و بهره‌مندی از نعمت‌های اخروی است. این نتیجه از آثار مهم مدیریت زمان در خانواده به حساب می‌آید.

۵. تکامل روحی و معنوی

آخرین اثر در حیطه معنوی و اخروی مدیریت زمان تکامل روحی و معنوی و در نهایت نیل به مقام قرب آفریدگار است که با طی مراحل برنامه‌ریزی اوقات روزانه و فرایند مدیریت برای افراد خانواده حاصل می‌شود. چون با عبور از فرایند مدیریت زمان به روش پیش‌گفته در این مقاله هر فرد از اعضای خانواده به لحاظ ایمان و تقوا رشد می‌کند. رشد ایمان قلبی و تعهد عملی به آموزه‌های دینی براساس سبک‌دینی و سلوک عبادی تنظیم یافته، روح انسان را قوی و معنویت او را فزونی می‌بخشد. قرآن هم انسان باتقوا را گرامی‌ترین فرد نزد خدا معرفی کرده می‌فرماید: «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ» (حجرات: ۱۳) گرامی‌ترین شما نزد خداوند باتقواترین شماست. براساس این آیه تقوا و عمل صالح آدمی را به خدا نزدیک می‌سازد. روشن است کسی می‌تواند تقرب به خدا پیدا کند که مراتب تکامل روحی و معنوی را کسب کرده باشد. این جاست که خداوند انسان

مؤمن را با غیر مؤمن متفاوت دانسته می‌فرماید: «أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ» (سجده: ۱۸) آیا کسی که باایمان باشد همچون کسی است که فاسق است؟ نه، هرگز این دو برابر نیستند. مقایسه ارائه‌شده در آیه میان مؤمن و فاسق و یکسان نبودن آن دو نزد خدای متعال، امر روشنی است که جهت تفکر و تعقل به مسلمانان عرضه شده تا با تأمل در آن خود را ارزیابی نموده کاری کند که در زمره اهل ایمان قرارگیرد.

تکامل روحی و معنوی به‌عنوان آخرین اثر مدیریت زمان در این مقاله به مخاطبان ارائه شد که در واقع نتیجه نهایی آثار و فرایند مدیریت در نهاد خانواده است. هرگاه انسان به لحاظ روحی و معنوی رشد کند، با بی‌اعتنایی به دنیا از لذت‌های زودگذر مادی و جسمی صرف‌نظر می‌کند و به حیات اخروی دل می‌بندد. به‌همین علت کارهایی را در دنیا انجام می‌دهد که او را به سعادت اخروی منتهی سازند. با عبادت و مناجات و تضرع در پیشگاه ربُّ الارباب تلاش می‌کند تا به این هدف بلند دست یازد. هدفی که همه انبیا و اولیای خدا به آن دعوت کردند و پیروان آن‌ها با تبعیت از ایشان سرانجام به آن هدف نائل شدند. به جرئت می‌توان گفت اگر خانواده‌ها به مدیریت زمان و تربیت صحیح اولاد اهتمام ورزند، آنگاه به آسانی می‌توانند به هدف مهم زندگی که تکامل روحی و معنوی است برسند و در نهایت از سعادت ابدی و نعمت‌های اخروی بهره‌مند گردند.

نتیجه‌گیری

از مجموع آنچه در این مقاله ذکر شد ضمن پاسخ به سوال‌های تحقیق به نتایجی به شرح زیر دست یافتیم: (۱) لزوم اجرای فرایند مدیریت زمان در خانواده به‌وسیله مدیر و پدر خانواده که اداره و سرپرستی این نهاد مقدس را به‌عهده دارد. (۲) لزوم برنامه‌ریزی در محیط خانواده به‌عنوان یک اصل در فرایند مدیریت زمان در خانواده که می‌بایست با مشورت اعضای خانواده صورت گیرد؛ یعنی پدر با هماهنگی همسر و فرزندان این کار را انجام دهند و تکروی در میان اعضا نباشد. (۳) لزوم همکاری و هماهنگی زن و شوهر در محیط خانه ضروری است،

و گرنه هیچ کار مفیدی در خانواده انجام نخواهد شد. ۴) لزوم رعایت سلسله مراتب مدیریتی در میان اعضای خانواده، بدین معنا که پدر مسئول، مادر همکار و فرزندان به منزله نیروهای عملیاتی سازمان خانواده از مقام بالاتر اطاعت نمایند. ۵) برنامه‌ریزی و تقسیم اوقات شبانه‌روز طبق روایات معصومین (ع) در بازه‌های زمانی سه یا چهاربخشی صورت گیرد و اولویت اول با تعیین زمان عبادات و معنویات قرار گیرد. ۶) تصمیم‌گیری منطقی از ناحیه مدیر خانواده اتخاذ شود و به دیگر اعضا اعلام و از آن‌ها تعهد عملی به آن صورت گیرد. ۷) با اجرای فرایند مدیریت زمان به صورت دقیق و نظارت و کنترل درست، آثار پیش‌گفته تحقق می‌یابد. ۸) سعادت اخروی در پی تکامل روحی و معنوی آخرین اثر معنوی مدیریت زمان است که بعد از آثار دنیایی و اخروی یادشده نصیب اعضای خانواده می‌شود و به مقام قرب الهی نائل می‌گردند.

کتابنامه

قرآن کریم.

۱. نهج البلاغه، ترجمه: محمد دشتی، قم، مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین، ۱۳۷۶.
۲. آمدی، عبدالواحد، تصنیف غررالحکم ودررالکلم، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۶.
۳. ابن حجاج نیشابوری، مسلم، صحیح مسلم، بیروت، المکتب الاسلامی، ۱۴۰۱ ق.
۴. ابی داود، سلیمان، سنن ابی داود، تحقیق: سید محمد سید، مصر، دارالحدیث، ۱۴۲۰ ق/ ۱۹۹۹ م.
۵. احمدی، علی رضا، مبانی و اصول مدیریت اسلامی، تهران، تولید دانش، ۱۳۸۶.
۶. اعزازی، شهلا، جامعه‌شناسی خانواده، انتشارات روشنگران و مطالعات زنان، ۱۳۷۶.
۷. الوانی، سید مهدی، مدیریت عمومی، تهران، نشر نی، ۱۳۸۹.
۸. الوانی، سید مهدی، مدیریت در اسلام، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۸.
۹. انجمن علمی حوزه علمیه قم، مدیریت اسلامی، قم، زلال ک وثر، ۱۳۹۲.
۱۰. بازرگان، عباس، ارزشیابی آموزشی، تهران، سمت، ۱۳۸۹.
۱۱. باقریان خوزانی، محمد، بازتاب دنیوی اعمال از دیدگاه قرآن، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۹.
۱۲. بخاری، محمد، صحیح بخاری، بیروت، دار ابن کثیر، بی تا.
۱۳. پروند، حمدحسین، مقدمات برنامه‌ریزی آموزشی و درسی، تهران، انتشارات صفحه، ۱۳۷۱.
۱۴. پیروز، علی آقا، مدیریت اسلامی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۸.
۱۵. جمعی از نویسندگان، مجموعه مقالات سبک زندگی اهل بیت (ع)؛ علی نقی، فقیهی، پنج اصل مهم پرورش زندگی اسلامی، ۱۳۹۳.
۱۶. حرعاملی، محمد، وسائل الشیعه، بیروت، داراحیاء التراث العربی، ۱۴۱۲ ق.

۱۷. داودی، محمد، تربیت دینی، قم، مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۳.
۱۸. دیوید لوئیس، مدیریت زمان، ترجمه: کامران روح‌شهباز، تهران، ققنوس، ۱۳۹۳.
۱۹. رُجی، مدیریت زمان، ترجمه: مسعود احمدی، تهران، کوه‌سار، ۱۳۸۶.
۲۰. السید محمدباقر اصدار، دروس فی علم الأصول، بیروت، دارالکتاب اللبنانی، ۱۴۰۶ ق/ ۱۹۸۶ م.
۲۱. سیف، علی‌اکبر، اندازه‌گیری، سنجش و ارزشیابی آموزشی، تهران، نشر دوران، ۱۳۸۵.
۲۲. سیف، علی‌اکبر، روانشناسی پرورش نوین، تهران، نشر دوران، ۱۳۸۸.
۲۳. سینجر، مارک ج، مدیریت منابع انسانی، ترجمه: فریده آل‌آقا، تهران، مرکز آموزش مدیریت دولتی، ۱۳۷۸.
۲۴. صدوق، محمد، الامالی، قم، مرکز الطباعة و النشر فی مؤسسه البعثة، ۱۴۱۷ ق.
۲۵. طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه: سید محمدباقر موسوی همدانی، قم، جامعه مدرسين، ۱۳۷۴.
۲۶. طبیبیان، حمید، فرهنگ فرزاد، تهران، نشر پژوهش فرزادروز، ۱۳۷۸.
۲۷. عبدعلی، عروسی حویزی، تفسیر نورالثقلین، قم، اسماعیلیان، ۱۴۱۵ ق.
۲۸. علاقه‌بند، علی، مقدمات مدیریت آموزشی، تهران، بعثت، ۱۳۷۵.
۲۹. علی بن موسی الرضا (ع)، فقه الرضا، قم، مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث، ۱۴۰۶ ق.
۳۰. فرجاد، محمدحسین، آسیب‌شناسی اجتماعی خانواده و طلاق، انتشارات منصوری، ۱۳۷۲.
۳۱. فردریک، کاپلستون، تاریخ فلسفه یونان و روم، ترجمه: سید جلال‌الدین مجتبوی، تهران، سروش، ۱۳۶۸.
۳۲. القصیر، عبدالقادر، الاسره المتغیره فی المجتمع المدینه العربیه، بیروت، دار النهضه العربیه، ۱۹۹۹ م.
۳۳. قمی، عباس، سفینه البحار، بی‌جا، دار الاسوه، ۱۳۸۰.

۳۴. کاویانی، محمد، سبک زندگی اسلامی و ابزار سنجش آن، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۱.
۳۵. کلینی، محمد، اصول کافی، بیروت، دار الاضواء، ۱۴۱۳ ق.
۳۶. گائینی، ابوالفضل و رضا نجاری، مدیریت منابع انسانی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۲.
۳۷. گروه روان‌شناسی، تقویت نظام خانواده و آسیب‌شناسی آن، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۶.
۳۸. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت، دار احیاء التراث، الطبعه الثالثه، ۱۴۰۳ ق.
۳۹. مصباح‌یزدی، محمدتقی، پیش‌نیازهای مدیریت اسلامی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۵.
۴۰. مطهری، مرتضی، حرکت و زمان در فلسفه اسلامی، انتشارات حکمت، تهران، ۱۳۷۱.
۴۱. مکارم، ناصر و همکاران، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴.
۴۲. مورگین‌استرن، جولی، مدیریت جامع زمان، ترجمه: مهدی قراچه‌داغی، تهران، پیک بهار، ۱۳۸۳.
۴۳. میان‌داری، کمال، مدیریت اسلامی، زنجان، انتشارات دانش، ۱۳۸۸.
۴۴. نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، قم، مؤسسه آل‌البیت (ع)، ۱۴۰۸ ق.
۴۵. وهبه الزحیلی، الاسره المسلمه فی العالم المعاصر، مصر، دارالفکر، ۱۴۲۰ ق.
۴۶. هندی، علاء‌الدین متقی، الكنز العمال، بیروت، مؤسسه الرساله، ۱۴۰۱ ق.

